
Зарубіжна література

Леся Кравченко

ЛІРИЧНИЙ ГЕРОЙ Р.М.РІЛЬКЕ (до проблеми суб'єктивного синкретизму)

Вітчизняними літературознавцями написано чимало праць, присвячених творчості Р.М.Рільке¹. Проте питання, що стосуються ліричного героя його поезій, все ще залишаються малодослідженими. Прагнучи деякою мірою заповнити цю лауну, спробуємо насамперед визначити роль героя-протагоніста в ліриці Р.М.Рільке, його функціонування в тексті, простежити нюанси трансформацій ліричного “я” тощо.

Очевидно, що і ліричний герой, і ліричний суб'єкт поезії Рільке – безпосередні виразники авторського кредо:

Du meinst die Demut. Angesichter
gesenkt in stillem Dichverstehn.
So gehen abends junge Dichter
in den entlegenen Alleen².

Ліричний сюжет, фабула, раптові зміни у їхньому розгортанні можуть впливати на характери героїв, створювати контрадикторні ситуації. Вони зазвичай загадкові, навіть містичні, підпорядковані примхам долі:

Herr: Wir sind ärmer denn die armen Tiere,
die ihres Todes enden, wennauch blind,
weil wir noch alle ungestorben sind.
Den gieb uns, der die Wissenschaft gewinnt,
das Leben aufzubinden in Spaliere,
um welche zeitiger der Mai beginnt.

Свою творчу програму Рільке висловив, не вдаючись до посередництва ліричного героя чи суб'єкта в тексті “Die armen Worte, die im Alltag darben” (1, 148).

Німецький дослідник творчості поета Якоб Штайнер, аналізуючи, зокрема, його текст “Eingang”, усі елементи кредо митця адресує безпосередньо авторові – Рільке: “In diesem Gedicht vom 24. Februar 1900 wird das poetologische Programm verkündet, das für Rilke bis zu seinem Lebensende gültig sein wird”³. Хоча тут не можна не завважити й присутності ліричного героя.

---

¹ Карельський А.В. Райнер Марія Рільке // Хрупкая лира. Лекции, статьи по австрийской литературе XX века. – М, 1999; Микшевич В. “Почва и судьба”: Гельдерлин, Рильке, Пастернак // Вікно в світ. Зарубіжна література: наукові дослідження, історія, методика викладання. – К., 1998. – № 2; Наливайко Д.С. Поезія Райнера Марії Рільке // Всесвіт. – 1968. – № 2; Шахова К. Людина і поет // Орфей ХХ століття. Райнер Марія Рільке. Зарубіжна література. – К., 2000. – № 11; Волощук Є. На шляхах до серцевини буття. Етюд про художню філософію Рільке // Орфей ХХ століття. Райнер Марія Рільке. Зарубіжна література. – К., 2000. – № 11; Ганич М.І. Бог Рільке не в небі, а в корінні. Це темний Бог, що затаївся “в глибині речей”. Вивчення творчості поета, зокрема “віршів речей”, в контексті його філософського світобачення // Всесвітня література в середніх навчальних закладах України. – 2000. – № 1. – С. 45 – 47.

² Rilke R.M. Sämtliche Werke in 6 Bänden. – Insel Taschenverlag 1101. – Frankfurt am Main, 1987. – Bd. 1. – S. 348. Далі том (перша цифра) і сторінку зазначаємо в тексті.

³ Steiner Jacob. Rilke Vorträge und Aufsätze. – Karlsruhe, 1986. – S. 6.

Елементи, мотиви, натяки, пов'язані з *sacrum* і особою ліричного героя, з'являються вже на ранньому етапі творчості Рільке — в поезії “Im alten Haus”. У коло спостережень героя потрапляють такі деталі, як *der Turm — die Kuppel von Sankt Nikolas*, але вирішальну роль відіграє завершальний слуховий образ: “eine Stimme **Amen** spricht”. Виникає питання: чи можна вести розмову про опозицію *sacrum — profanum* щодо постаті ліричного героя, який у сутінках, через вікно старого будинку спостерігає за життям міста? Безпосередніх підстав для цього нема. Вся художня система твору налаштовує читача на приємне споглядання міського пейзажу, в якому домінує “wie ein behelmter Hüne” (богатир у шоломі) — собор Святого Миколая в шумі великого міста (*Stadtgebrause*). Тобто автор за допомогою свого *porto-parole* демонструє власну модальність меліоративного сенсу стосовно *sacrum*.

Сакральна тема присутня в поезії Р.М.Рільке й тоді, коли ліричний герой жодним чином не виявляє себе: “hohe Türme voll Gebimmel” (високі вежі, сповнені дзвону), “die geheimnisvollen Worte unter einer Steinmadonne” (сповнені таїни слова під камінною Мадонною). Хоча він все-таки час від часу висловлює свої симпатії або антипатії через систему відповідних образів і конотацій. Однак відчуття не мають постійного характеру та спрямування, іноді набувають соціального забарвлення (“Ein Adelhaus”):

Auf einer Fensterrüstung nickt ein Tauber,
als wollt er durch den Stoff des Vorhangs gucken;
und Schwalben wohnen in des Torgangs Lücken:
das nenn ich Stimmung, ja, das nenn ich — Zauber (1, 10).

Свої симпатії герой висловлює безпосередньо, поет, неначе солідаризуючись із довіреним лицарем, створює романтичну картину, відображає славне минуле дворянства. Відверті прояви симпатії можна спостерегти й у висвітленні подій, пов'язаних із батьківщиною Рільке — Чехією, Прагою та її історичним і героїчним центром — із Градчанами (“Der Hradschin”): “Schau so gerne...”.

Водночас із одвертим вираженням власних емоцій і модальності герой обирає сповідальну інтонацію, що якнайкраще передає духовну сутність мовця. З кожною поезією розширюються наші уявлення про цю сутність, що виявляє себе і в ґрунтовній інтелектуальності, у знанні світової культури. Ліричний герой виступає джерелом **гетерогенної інформативності**. Зокрема, в поезії “Bei St. Veit”, оповитій романтичною таїною “...jede Säule spricht noch ihr eigenes Idiom”, він розповідає про архітектурно-скульптурні стилі (*das Rokoko, die Gotik*), репрезентує себе як особистість, яка пізнає світ: “Jetzt wird mir klar der casus rei...” (1, 11).

У Празькому циклі Рільке мотиви *sacrum* потужні й наскрізні. Вперше в поезії “Im Dom” з'являється образ ангела (*der Engels Kopf*). Пізніше поет зазначить, що всі його ангели не мають нічого спільного з ідеєю Бога та католицькою релігією, проте на ранньому етапі творчості вони сприймалися традиційно, без жодних **але** й упереджень. Поряд із цим не зникають і соціальні мотиви, вони пов'язані з темою дітей, бідності, жебрацтва тощо (“Prosim!”):

Von dem ganzen Glanze floss in
die Brust kein Fünkchen Segen...
zitternd, matt, streckts mir entgegen
seine Hand mit leisem: “Prosim!” (1, 15).

Система епітетів (*zitternd, matt*), портрет дитини (*steht in Schmutz gehüllt und Lumpen*) — усе це художньо-естетичні засоби для репрезентації духовного світу ліричного героя, який, мовчки спостерігаючи ситуацію, нарешті проявляє себе (“steckts **mir**”), підкреслюючи свою причетність до проблеми — гіркої долі дітей, що так дисонує з архітектурною красою собору.

З темою дитинства, дітей у Рільке пов'язані й мотиви суму, туги, хвороби, смерті матері. На цій основі твориться ліричний сюжет, в якому, окрім ліричного героя, вступають у дію ліричні суб'єкти:

“Jetzt beten, Willy, – und nicht reden!”
Mit grossem Aug gehorcht der Knab.
Der Vater legt den Kranz Reseden
auf seines armen Weibes Grab (1, 24).

Поет не обмежується констатацією гіркої ситуації, він змальовує душевний стан учасників діалогу: сталий, сумний настрій батька і мінливий, суперечливий – дитини (“Ach, ihn reuts nun, / dass er am Weg heraus gelacht!”). Цікаво, що ліричний герой у сюжетних поезіях Рільке тримається осторонь, про нього нагадують лише вияви співпричетності та специфічна лексика (дитяча), яка викликає симпатію читача.

Прикметною рисою ліричного героя Рільке виступає його здатність відчувати себе дитиною під впливом спогадів: “Manchmal noch empfind ich völlig jenen Kinder-Jubel” (2, 121). З цим пов'язані й елементи гри в поезиці – речі, квіти, звуки, повторення окремих слів. Функціонування ліричного героя в різних іпостасях – це також своєрідна рольова гра. На думку Й.Гейзінга, “великі архетипові види людської діяльності від самого початку вже пройняті грою”⁴. Ліричний герой балансує між різними полюсами гри і не-гри. Діалоги його з серцем – це гра в самозаспокоєння:

Auch dieses Fest laß los, mein Herz. Wo sind
Beweise, dass es dir gehört? (2, 97).

Діалог зазвичай відбувається довкола ігрищ: “Was willst du feiern, wenn / die Festlichkeit der Engel dir entwickelt?”.

Ліричний герой у стані гри відмежовується від буття, стає ніби міфічною істотою (а гра саме й народжується із міфу, ритуалу):

Geht nicht durch mich der Sterne Schwung?
Umfass ich nicht das westliche Gedränge?
Was bin ich hier? Was war ich jung? (2, 98).

Від тексту до тексту розширюється тезаурус ліричного героя, його обізнаність щодо культури загалом і архітектури зокрема. Герой відверто декларує своє несприйняття сучасної моди: “Die moderne Bauschablone / will mir wahrlich gar nicht passen” (“Der Bau”). Сучасні шаблони він протиставляє старовині. Отже, зміцнюється і в текстах, і у світосприйнятті ліричного героя нахил до антитез, контрадикторних зіткнень:

Die *moderne* Bauschablone
will mir wahrlich gar nicht passen.
Hier, dies *alte* Haus darf fassen
reiche, weite Steinterrassen,
kleine, heimliche Balkone.

Окрім ліричного героя, який виступає від імені власного “я” (“Oft seh ich die heimliche Stube belebt...”), в поезіях Рільке з'являються ліричні суб'єкти. До твору з промовистою назвою “Zauber” він вводить різних персонажів, подаючи їхні миттєві портрети: “ein liebliches Mädchen, halb Kind noch, hebt dort zu der Madonna die Hände”. Далі згадується “ein tüchtiger Junge”, die Mutter, der Vater. Ліричний герой відверто висловлює своє ставлення до родини, роду, до зворушливої сімейної сцени:

---

⁴ Гейзінга Й. Homo ludens. – К., 1994. – С. 11.

Da deucht mich, es wird wohl das Auge naß
sogar der Madonne im Rahmen.
Ich lausche: — Laut von des Vaters Baß
ertönt das versöhnende: "Amen" (1, 15).

Манера митця збагачується ще однією рисою: ліричні суб'єкти налагоджують між собою **контакти** ("Ein Anderes"). Момент освідчення та благословення молодих ліричний герой спостерігає ніби відсторонено, але читач відчуває його велику симпатію та прихильність до них. В ущільненому поетичному просторі авторові вдається змалювати не лише зовнішність суб'єктів, а й їхню вдачу та психологічний стан (schweren Schritt, schwer die Zunge, Mädchen rot und stille). Вміння передати відчуття комунікативності, настроїв, психологічний портрет героїв, їхню мову в ущільненому віршованому просторі, — одна з прикметних ознак творчої манери митця.

Осінь сприймається ліричним героєм Рільке, як сумна пора. Її образ він творить, послуговуючись лексикою, яка навіває сум і навіть відчай. Таким настроєм пройнятий увесь текст: "Kalter Herbst, die Sterbeglocken, nasse Dächer, kalte Hände" і завершальний образ — "Totenkommens Schlußoktaven".

Так поступо вимальовуються все нові й нові риси в постаті ліричного героя. До спокійного, статечного настрою, виражених почуттів і слів автор додає іронії й доброго гумору. Маємо на увазі вірш "Bei den Kapuzinern":

Es hat der Pater Guardian
vom Klosterschnaps mir angeboten;
ich kenn ihn schon, den dunkelroten,
der alle Toten wecken kann (1, 19).

Іронію підсилено сподівальною внутрішньою римою: "dunkelroten, der alle Toten wecken kann".

У ранній ліриці Р.М.Рільке можна завважити початки всього, що буде створено пізніше, в усіх поетичних жанрах; тут його ліричний герой формується як непересічна особистість. Приміром, у поезії "Der junge Bilder" він прагне зробити вибір між **мистецтвом і коханням**:

Ich muss nach Rom; in unser Städtchen
kehr ich aufs Jahr mit Ruhm zurück;
nicht weinen; sieh, geliebtes Mädchen,
ich mach in Rom mein Meisterstück (1, 21).

У концептуальну тему мистецтва й кохання вплітаються нові теми-мотиви — вибору та розлуки, що кардинально впливають на психологію героя, формування в нього почуття самоповаги, гідності митця ("das war sein Meisterstück").

Повертаючись до вже згадуваної сакральної теми у творчості Рільке, варто зазначити, що *sacrum* виступає тут передовсім як антроподицея, відчуття Бога у Dasain'i: "...Gott war guter Laune", "Gott gab Hütten; voll von Schafen / Ställe; und der Dirne klapft / vor Gesundheit fast das Mieder" (1, 22).

Вісник Бога, ангел, покликаний зреалізувати антроподицею. Він — це й частка ліричного героя, одна з домінант його особистості. Ангел як ідея і як художній образ творить у постаті ліричного героя свою парадигму значень і їхніх відтінків. Текст "Der Engel" демонструє єдність почуттів ангела й героя, виступає своєрідним вектором для розуміння індивідуальності поета та особистості ліричного героя в неосяжному спектрі властивих йому рис. Герой — носій краси, сили, здоров'я, дарованих йому Богом. Однак невдовзі його душа переповнюється почуттям вічності й самотності. Лірична відвертість героя в його світосприйманні стає магістральним шляхом формування особистості. Звідси — домінантна роль сповідальної інтонації в більшості ранніх поезій митця.

Але немає підстав стверджувати, що ліричний герой поезій Рільке визнає лише оцінні засади. Наскільки це дозволяють ліричний жанр і сповідальність інтонації, він часто діє активно, рішуче втручається в життя. Про це свідчать численні дієслова не лише мовлення й відчуття, а й руху та дії.

У Р.М.Рільке є поезії, які сприймаються як автобіографічні; насправді ж ця реалістичність удавана. Візьмімо, до прикладу, вірш “Als ich die Universität bezog”. Заголовок його має суто суб’єктивний характер. Відвертість і реалістичність у зображенні долі учня удавана, це радше іронійне узагальнення, збірний портрет молодих людей, які перебувають у пошуках себе і своєї долі і залишаються “вічними студентами”:

Die Alma mater reicht mir dar
der freien Künste Prachtregister, –
und bring ichs nie auch zum Magister,
bin was ich strebte: ein Skolar (1, 34).

Вплив романтичної традиції відчутний у багатьох поезіях Рільке, передовсім у текстах суб’єктивного змісту, де автор зосереджує увагу не стільки на об’єкті зображення, скільки на суб’єкті, тобто на ліричному героєві. Це певною мірою зумовило суб’єктивний характер творів, хоча твердження про повну відсутність об’єктивного зображення було б неправомірним. Ліричний герой Рільке – це своєрідний відбиток тих чи тих рівнів і форм авторської свідомості.

Виявляє він себе в різних іпостасях: може бути першою особою та ініціатором діалогу з визначеним, а частіше з невизначеним “du”; у своїх відчуттях щодо людей і довколишнього світу може демонструвати певну двоїстість; має усталений нахил до непомітного й зовні невмотивованого переходу до “wir”, – здатність відчувати себе в різних часових площинах у межах навіть одного тексту, діяти в ретроспекції і проспекції, існувати в різних просторах, які, своєю чергою, набувають різного характеру щодо Dasein’у, – різко змінювати свій настрій, духовний стан і ставлення до певних об’єктів; часто відчувається його присутність **у підтексті** через маркери модальності; суттєво впливає на творення **тропіки, семантичних фігур**, лексичного тексту, на емотивний рівень тексту; ліричний герой часом трансформується в художній образ, стає центром метафори, порівняння або іншого естетичного утворення; може створювати парадигму змін “я” (mir, mein); може бути креатором усталених або миттєво створених істин, максим, афоризмів та інших паремій; впливати на **мотиваційне** поле, а також бути його центром; ставати центром дискурсів у межах окремих текстів або в цілому тексті; може мати своїх заміників, “довірених осіб” (душа, серце, розум), а також образисателіти, утворюючи таким чином довкола себе ідейно-семантичний дескриптор; впливати на опозицію sacrum-profanium; може провокувати розвиток ліричного сюжету, впливати на композицію твору.

Ліричний герой Р.М.Рільке – носій концептуальних думок автора, його довірена особа. Він же впливає на творення художньої форми: композиції, ліричного сюжету, образної системи загалом, завершеності структури, чітко реагує на всі зміни в еволюції світоглядних засад автора, його модальності й контактів зі світом.

м. Дрогобич